

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Νικολάου Διβαδάρα, Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀθήναι, 1959. Σελ. 170.

Ἐν τῇ ἀξιολόγῳ ταύτῃ πραγματεία, ἥτις ὑποβληθεῖσα ὡς διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστρ. Πανεπιστημίου ἐνεκρίθη ὑπ' αὐτῆς, ἐξετάζεται τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς ῥωμανολογικῆς ἐρεύνης, ὅπερ προέκυψεν αὐτομάτως ὀξύτερον κατὰ τὴν σύντονον περὶ τοὺς ὕμνους Ρωμανοῦ, τοῦ μελωδοῦ, ἐνασχῆλῃσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Ταμαδάκη καὶ τῶν ἀφωσιωμένων του μαθητῶν, τ.ἐ. περὶ τῆς γνησιότητος τῶν εἰς ἀγίους ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ φερομένων ὕμνων, τινῶν τῶν ὁποίων εἶχεν ἀμφισβητηθῆ αὕτη ὑπὸ τοῦ Pitra κ. ἄ., πλείστων δὲ ὑπὸ τοῦ P. Maas. Τὴν ἐργασίαν του ὁ κ. Α. διαιρεῖ εἰς δύο μέρη, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων πραγματεῦται κυρίως τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν θεωρουμένων γνησίων ὕμνων καὶ ὅσα ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσιν εἰς τὴν ἔρευναν, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνὰ ἕκαστον ὕμνον ἔρευνα πρὸς διαπίστωσιν γνησιότητος ἢ νοθείας. Οὕτως ἐν μὲν τῶν α' ἐν μέρει (σ. 16—55) διεξάγεται ἔλεγχος τῶν περὶ τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων ἐπόψεων καὶ διερευνήσις τῶν ρωμανικῶν μελῶν, ἐξετάζονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν θεωρουμένων ὡς γνησίων ὕμνων καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ὕμνων, ἐν δὲ τῷ β' μέρει (σ. 56—128) ἀνακρίνονται οἱ ὑπὸ ἔλεγχον ἀγιολογικοὶ ὕμνοι, οἱ γνήσιοι, οἱ ὑποπτοὶ καὶ οἱ νόθοι καὶ ἐπακολουθοῦσι τὰ ἐπιλεγόμενα. Ἐν ἐπιμέτρῳ (σ. 131—160) παρατίθενται τέσσαρες εἰς τὸν Ρωμανὸν ἀποδιδόμενοι ὕμνοι, ἧτοι εἰς τοὺς ἀγίους Ἀναργύρους, Κοσμάν καὶ Δαμιανόν, Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, τὴν ἀπόστολον Φίλιππον καὶ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον. Ἐπακολουθοῦσι δὲ πίνακες α) τόπων, λέξεων καὶ ὀνομάτων καὶ β) ὕμνων, οἴκων καὶ στίχων.

Ὁ φιλότιμος καὶ φιλόπικνος συγγραφεὺς, μὴ φιλοδοξῶν ἐν τῇ παρούσῃ πραγματεία του νὰ λύσῃ τελικῶς τὸ πρόβλημα τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ φερομένων ἀγιολογικῶν ὕμνων, προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ βάσει ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν στοιχείων, ἐπὶ συνόλου τριάκοντα καὶ δύο ἀγιολογικῶν ὕμνων, τὴν γνησιότητα δέκα καὶ ἕξ καὶ νὰ καταδείξῃ τὴν ἔκτασιν τῆς νοθείας ἐπὶ δέκα ἄλλων ὕμνων, τοὺς δὲ λοιποὺς ἕξ ὕμνους θεωρεῖ ὡς ὑπόπτους, ἅτε ἐμφανίζοντας στοιχεῖα ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς γνησιότητος. Καίτοι δὲν ἔσχομεν τὸν καιρὸν νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ πόδας τὴν ἔρευναν τοῦ Α., δυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι αὕτη, γενικῶς εἰπεῖν, γίνεται μετ' εὐσυνειδήτου ἐπιστασίας, γνώσεως τῶν πραγμάτων, καλοῦ γλωσσικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ καταρτισμοῦ, καὶ διὰ τῆς χρήσεως ὀρθῆς φιλολογικῆς μεθόδου καὶ

ὕγιους κρίσεως. Ἐνισχύεται δὲ ἡ πίστις ἡμῶν, ὅτι καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς γνησιότητος τῶν ρωμανικῶν ἐν γένει ὕμνων ἡ τελευταία λέξις ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνας ἐρευνητὰς βοηθουμένους σπουδαίως καὶ ὑπὸ τοῦ πολυτιμοτάτου γλωσσικοῦ αἰσθήματος, χωρὶς νὰ διανοώμεθα νὰ ὑποτιμήσωμεν τὸ παράπαν τὴν πολύτιμον συμβολὴν τῶν ξένων ἐρευνητῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Θεοκλήτου Διονυσίου, Μοναχοῦ, Ἁγίου Νικοδήμου ὁ Ἁγιορείτης. Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα του, 1749—1809. Ἐκδοτ. οἴκος «Ἀστὴρ» Ἀλεξ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου. Ἐν Ἀθήναις 1959. Σελ. 379.

Περὶ τῆς ἐκλεκτῆς μορφῆς Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, εὐφήμως γνωστοῦ καὶ ἔξω τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου, ἐπ' ἐσχάτων δ' ἐπαξίως ἀνακηρυχθέντος ὑπὸ τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας ὡς ἁγίου, ἔχουσι πλεῖστα ὅσα καὶ παρ' ἡμῖν καὶ εἰς ξένας γλώσσας καὶ δὴ καὶ ὑπὸ ἑτεροδόξων γραφῆ, ἔλειπεν ὅμως συστηματικὴ καὶ πλήρης βιογραφία αὐτοῦ, συντεταγμένη μάλιστα οὐ μόνον μετὰ γνώσεως τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ μετὰ βαθείας κατανοήσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς αὐτοῦ. Τὸ κενὸν δὲ τοῦτο ἀνέλαβε νὰ πληρώσῃ ἐν τῷ μετὰ χεῖρας ἔργῳ του ὁ γνωστὸς λόγιος μοναχὸς τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Ἱ. Μονῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου πατὴρ Θεόκλητος, στηριχθεὶς οὐ μόνον εἰς παλαιότερας σχετικὰς ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἁγιορειτικὰς παραδόσεις, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ ἁγιος Νικοδήμος ἦτο ἀρχικῶς μοναχὸς τῆς Ἱ. Μονῆς τοῦ ἁγ. Διονυσίου, καὶ δὴ εἰς καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, τὰ ὅποια ἄριστα κατέχει καὶ ζῆ ἐν αὐτοῖς ὁ συγγραφεὺς, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἀλληλογραφίαν τοῦ ἁγίου.

Τοῦ ἔργου προτάσσεται ἡ πρᾶξις τῆς ἐν ἔτει 1955 ὑπὸ τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου ἀνακηρύξεως τοῦ βιογραφουμένου ὡς ἁγίου, πρόλογος τοῦ καθηγουμένου τοῦ Ἱ. Κοινοβίου τοῦ ἁγ. Διονυσίου πατρὸς Γαβριὴλ καὶ προϊμίον καὶ εἰσαγωγὴ τοῦ συγγραφέως. Τὴν κυρίως μονογραφίαν ἀποτελοῦσι δέκα τέσσαρα κεφάλαια, ἐν τοῖς ὅποιοις ἡ ἕλη ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν, συνυφαινομένης τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ ἁγίου μετὰ τῆς βιογραφίας αὐτοῦ καὶ πλαισιουμένης ἐντὸς τοῦ μοναχικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὅποιον ἄριστα καὶ μετὰ πάθους ἱεροῦ, ἀλλὰ καὶ χάριτος λόγου σκιαγραφεῖ ὁ πατὴρ Θεόκλητος. Ἡ ἐκθεσις τῆς περιπετειώδους ἀγίας ζωῆς καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Νικοδήμου γίνεται κατὰ τρόπον λίαν ἐπαγωγόν, ἅμα δὲ καὶ ἐποικοδομητικὸν καὶ κατακλείεται δι' ἐμνευσμένης μακρᾶς προσφωνήσεως πρὸς τὸν βιογραφούμενον ἅγιον καὶ δι' ὠραίου ἅμα καὶ στοχαστικοῦ ἐπιλόγου, περιέχοντος καὶ λαμπρὰν κρίσιν περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ κόσμῳ.

Constantine Cavarinos, Anchored in God. Life, art and thought on the holy Mountain of Athos. Astir publishing Company. Athens 1959. Σελ. 230.

Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον τοῦ Ἑλληνοσ τὴν καταγωγὴν καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βορείου Καρολίνας τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Β. Ἀμερικῆς, κατόχου δὲ τῆς βυζαντινῆς θεολογικῆς τέχνης, ἀποτελεῖ ἄριστον ὁδηγὸν τῶν ἀλλοδαπῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἁγ. Ὄρους. Τὸ βιβλίον ἔχει συνταχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει οὐ μόνον πολλῶν μελετῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς προσωπικῆς πείρας καὶ κατανοήσεως τοῦ συγγραφέως, κτηθείσης διὰ τριῶν ἐπισκέψεων αὐτοῦ εἰς Ἁγιον Ὄρος, μιᾶς ἐν ἔτει 1952, ἑτέρας τῷ 1954 καὶ τρίτης τοῦ 1958, καὶ ἐν αὐτῷ ἀπεικάζεται καὶ διαχέεται ὅλος ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγιῶνυμον Ὄρος καὶ πρὸς τὸν ὀρθόδοξον μοναχικὸν καὶ ἀσκητικὸν βίον.

Σκοπὸς δὲ τῶν ἐν λόγῳ ἐπισκέψεων τοῦ συγγραφέως, ὅστις διήκει καὶ δι' ὅλου τοῦ βιβλίου τούτου, εἶναι ἀφ' ἐνὸς νὰ γνωρίσῃ οὗτος τὸν ὀρθόδοξον ἀνατολικὸν μοναχισμὸν διὰ τῆς ἀμέσου ἐποπτείας καὶ μελέτης αὐτοῦ ὑπὸ τὴν καθαρωτέραν του μορφήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον ἀπαφὴν πρὸς τὰ λεπτότατα δείγματα τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς καὶ μουσικῆς. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, τὸ ὁποῖον ἐκρίθη εὐμενῶς καὶ ὑπὸ τῶν ξένων κριτικῶν (βλέπε π.χ. τὴν κριτικὴν τοῦ Church Times τοῦ Λονδίνου, φύλλον τῆς 16/10/1959), ἐκτίθενται οἱ σκοποὶ καὶ τὸ νόημα τοῦ ἀθωνικοῦ μοναχισμοῦ, καταδεικνύεται ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, τοῦ Παύλου καὶ τῶν Ἑλλήνων πατέρων καὶ περιγράφεται ἡ καθημερινὴ καὶ νυκτερινὴ ζωὴ τῶν μοναχῶν. Ἔχει δὲ τοῦτο καὶ τόδε τὸ προσόν, ὅτι ἐκθέτει καὶ τὰς σχετικὰς ἐπόψεις αὐτῶν τῶν μοναχῶν περὶ τοῦ μοναχικοῦ κόσμου, ἐρημίας, νηστείας, προσευχῆς κλπ. ἐμμέσως δὲ καὶ τὰς ἀντιλήψεις ἀπεικάζει καὶ τὸν πλουσιώτατον ἐσωτερικὸν κόσμον καὶ αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως. Κοσμεῖται δὲ τὸ βιβλίον τοῦτο δι' ἀρίστων εἰκόνων καὶ διὰ λεπτοτάτων παρατηρήσεων περὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις τυγχάνει ἄριστος γνώστης αὐτῆς, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ ἔργῳ του «Byzantine Sacred art». Ὁ συγγραφεὺς προσφέρει ἐνιαυθὰ πολυτιμοτάτας ὑπηρεσίας ἔχει μόνον εἰς τὸ Ἁγιον Ὄρος μετὰ τῶν πλουσιωτάτων καλλιτεχνικῶν, φιλολογικῶν καὶ πνευματικῶν θησαυρῶν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ὄρθόδοξον μοναχισμὸν καὶ τὴν Ὄρθόδοξον ἐν γένει Ἐκκλησίαν, ἐφ' ᾗ τυγχάνει πολλῶν συγχαρητηρίων καὶ εὐγνωμοσύνης ἄξιος.

Π. Ι. Μ.

Archimandrite Elias Mastrogiannopoulos, Nostalgia for Orthodoxy. Broderhood Zoé. Athens 1959. Σελ. 208.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας βιβλίῳ, συμφώνως πρὸς τὸν ἐκφραστικὸν τίτλον αὐτοῦ, παρίσταται ἡ ἐν τῷ ἑτεροδόξῳ κόσμῳ, τῷ τε ρωμαιοκαθολικῷ καὶ

τῷ προτεσταντικῷ, παρατηρουμένη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη στροφή πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ὡς παρουσιάζεται αὕτη ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσιν ἐγκρίτων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου κόσμου. Τὸ βιβλίον συγγραφὴν καὶ δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ἑλληνιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Νοσταλγία πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν», ἔτυχε τοιαύτης ὑποδοχῆς, ὥστε ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ μεταφρασθῇ καὶ κυκλοφορήσῃ καὶ ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει, συμφώνως πρὸς τὴν ἐξ Ἀμερικῆς ἐκφρασεῖσαν ἐπιθυμίαν καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οὐ μόνον τῶν αὐτόθι ὁμοδόξων θὰ ἐνισχύσῃ τὸ αὐτοσυναίσθημα, ἀλλὰ καὶ τῶν ἑτεροδόξων θὰ ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν.

Π. Ι. Μ.

I r é n é e d e L y o n, D é m o n s t r a t i o n d e l a p r é d i c a t i o n a p o s t o l i q u e. N o u v e l l e t r a d u c t i o n d e l' A r m é n i e n a v e c l' i n t r o d u c t i o n e t n o t e s p a r L. M. F r o i d e n a u x. L e s é d i t i o n s d u C e r f. P a r i s. 1959. Σελ. 184.

Ἐν τῷ παρόντι τεύχει τῆς γνωστῆς σειρᾶς Sources chrétiennes δημοσιεύεται ὑπὸ τοῦ κ. Froidevaux τὸ περισπούδαστον ἀπολογητικὸν ἔργον τοῦ Εἰρηναίου «ἀπόδειξις τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος» ἐν νέα γαλλικῇ μεταφράσει ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ, μᾶλλον ἐπιμελημένη, τῆς ὁποίας προτάσσεται εἰσαγωγὴ σχετικὴ πρὸς τὸ Ἀρμενικὸν χειρόγραφον καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν, κάτωθεν δὲ τῆς μεταφράσεως ταύτης παρατίθενται ἀρκετὰ φιλολογικὰ σχόλια, ἐν οἷς συσχετίζεται ἡ διδασκαλία τῆς πραγματείας ταύτης πρὸς τὸ «Κατὰ αἰρέσεων» μέγα σύγγραμμα τοῦ μεγίστου τούτου θεολόγου τοῦ β' αἰῶνος.

Π. Ι. Μ.

P l a c i d e D e s e i l l e, L e s s a i n t s m o i n e s d' O r i e n t d u I V s i è c l e. L e s é d i t i o n s d u s o l e i l l e v a n t. N a m u r (B e l g i q u e). 1959. Σελ. 186.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐν ἐπὶ πλέον δεῖγμα τῆς νέας συντόνου ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν στροφῆς τῆς Δύσεως πρὸς τοὺς ἀρχαίους μοναχοὺς καὶ πατέρας, περιέχει ἐν γαλλικῇ μεταφράσει τὸν βίον τοῦ ἁγ. Ἀντωνίου ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τὸ κανόναν τοῦ Παχωμίου καὶ ἀσκητικὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ.

Π. Ι. Μ.

Moravcsik Gyula, Byzantinoturcica I: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Byzantinoturcica II: Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Zweite durchgearbeitete Auflage. [Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für griechischrömische Altertumskunde. Berliner byzantinische Arbeiten, 10 - 11]. Akademie Verlag, Berlin 1958. Σχῆμα μέγα 8ον. Α' τόμος. Σελ. XXVIII + 609, μάσκα 77. Β' τόμος. Σελ. XXV + 376, μάσκα 68.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος ἔτους εἶδε τὸ φῶς ἡ μετὰ τόσης ἀνυπομονησίας ὑπὸ πάντων τῶν περὶ τὸ Βυζάντιον ἀσχολουμένων ἀναμενομένη δευτέρα, μετ' ἐπεξεργασίαν, ἔκδοσις τοῦ κλασσικοῦ πλέον καταστάματος ἔργου τούτου. Ἡ ἐξεύρεσις καὶ ἀγορὰ ἔστω καὶ ἐνὸς μόνου ἀντιτύπου αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐθεωρεῖτο σπουδαῖον κατόρθωμα. Πρέπει δὲ νὰ εἴμεθα εὐγνώμονες πρὸς τὴν Γερμανικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου καὶ τὸν διευθύνοντα τὸ Βυζαντινὸν τμήμα τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνο-Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος καὶ τὰς ἐν τῇ σειρᾷ Berliner byzantinische Arbeiten ἐκδόσεις καθηγητὴν κ. J. Irmscher, διότι κατέστησαν δυνατὴν τὴν πραγματοποιήσιν τῆς μνημειώδους ταύτης ἐκδόσεως.

Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ παρουσιάσωμεν τὸν Οὐγγρον τὴν καταγωγὴν καὶ καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βουδαπέστης, ἕνα δὲ ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων βυζαντινολόγων τῆς ἐποχῆς μας συγγραφέα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λείπη ὡς παραπομπὴ ἀπὸ κανέν σχεδὸν σοβαρὸν ἔργον, σχέσιν ἔχον πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς. Καρπὸς πολυετῶν προσπαθειῶν—ἤδη ἀπὸ τῆς ἐν Σιβηρίᾳ πενταετοῦς αἰχμαλωσίας του, μετὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ὁ συγγραφεὺς ἔθεσε τὰς βάσεις τοῦ συγγράμματος τούτου—καὶ ἐξαντλητικῶν κόπων καὶ μόχθων, τῶν ὁποίων τὸ μέγεθος ἴσως μόνον οἱ ἐγκύψαντες εἰς παρομοίας μελέτας δύνανται νὰ φαντασθῶσι, τὸ ἔργον τοῦτο προσέφερε καὶ προσφέρει ἀνεκτίμητον βοήθειαν καὶ ἐξαιρέτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντίου.

~~Ἀρχικῶς ὁ συγγραφεὺς, τῇ προτροπῇ τοῦ καθηγητοῦ αὐτοῦ Z. Comboz, εἶχε σκοπὸν νὰ προβῇ εἰς τὸν καταρτισμὸν ἐνὸς ὀνομαστικοῦ, ἤτοι μιᾶς συλλογῆς, τῶν ἐν ταῖς βυζαντιναῖς πηγαῖς ἀναφερομένων τουρκικῶν ὀνομάτων. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ὅμως τοῦ θεματός του παρουσιάσθησαν πολλαὶ δυσκολίαι, κυρίως λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ ὑπάρχουσαι ἐκδόσεις δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ἀπαιτήσεις μιᾶς τοιαύτης ἐργασίας. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ διερευνηθῇ αὐτοπροσώπως τὰ χειρόγραφα, τῶν ὁποίων εἶτε δὲν ὑπῆρχον ἐκδόσεις, εἶτε αἱ ὑπάρχουσαι δὲν ἦσαν ἀξίαι ἐμπιστοσύνης. Χάρις εἰς τὴν ἐπίσχυσιν τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ἠδυνήθη νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς σπουδαιότερας τῶν βιβλιοθηκῶν, ἐν αἷς φυλάσσονται ἑλληνικὰ χειρόγραφα, καὶ νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τόπου τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν.~~

Οὕτως ὁ συγγραφεὺς ὄχι μόνον ἠδυνήθη, συμφώνως πρὸς τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν αὐτοῦ, νὰ διακριβώσῃ τοὺς ἀρχικοὺς τύπους τῶν μέχρι τότε γνωστῶν τουρκικῶν ὀνομάτων μετὰ τῶν παραλλαγῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνακαλύψῃ νέον ὕλικὸν ἐκ τῶν πηγῶν¹. Πρῶτος καρπὸς τῆς ὅλης προεργασίας πρὸς ἔκδοσιν τοῦ ὀνομαστικοῦ τούτου, ὑπῆρξε τὸ κατὰ τὸ 1934 οὐγγριστὶ ἐκδοθὲν ἔργον τοῦ συγγραφέως «Αἱ Βυζαντιναὶ Πηγαὶ τῆς Οὐγγρικῆς Ἱστορίας»². Τὸ ἔργον τοῦτο, συμπληρωθὲν ἐν συνεχείᾳ διὰ τῶν πηγῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς ὅλα τὰ τουρκικὰ φύλα, ὡς καὶ διὰ τοῦ μνησθέντος ὀνομαστικοῦ, ἐξεδόθη ἐν τῇ συλλογῇ: «Magyar-Görög Tanulmányok—Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται 20/21» εἰς δύο τόμους, ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιεῖχε πάντα τὰ σχετικὰ πρὸς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς τῆς ἱστορίας τῶν τουρκικῶν φύλων, ὁ δὲ δευτέρος τὸ ὀνομαστικόν³. Τούτου τὴν δευτέραν ἔκδοσιν ἀποτελεῖ τὸ μετὰ χεῖρας σύγγραμμα.

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ ὅλη κοπιώδης προσπάθεια τοῦ συγγραφέως ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἐν ταῖς βυζαντιναῖς πηγαῖς περιεχομένων τουρκικῆς προελεύσεως γλωσσικῶν λειψάνων, τῶν ὁποίων ἡ σημασία⁴ διὰ τε τὴν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔρευναν εἶναι προφανῆς. Ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος μέχρι τῆς ἀλώσεως αἱ μεταναστευτικαὶ κινήσεις τῶν λαῶν εἶναι συνεχεῖς. Οὐννοὶ, Ἄβαραοὶ, Πετσενέγοι, Βούλγαροι, Σελτζούκοι κ.λ.π. ἔχουν σημαντικώτατα ἐπιδράσει ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ ποῖαι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι καὶ ἀπόψεις τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων; Ἐν ἔργον, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς εἰς τὴν εὑρεσιν παντὸς ὅ,τι αἱ βυζαντιναὶ πηγαὶ ἀναφέρουν, θὰ ἀπετέλει σημαντικωτάτην διὰ τὴν ἐπιστήμην προσφοράν. Ταύτην τὴν βαρεῖαν ἀποστολὴν ἀνέλαβε καὶ ἔφερεν εἰς πέρας ὁ συγγραφεὺς. Πρὸς τοῦτο διεξήλθεν οὗτος οὐχὶ μόνον τὰ καθαρῶς ἱστορικὰ ἔργα τῶν βυζαντινῶν ἱστοριογράφων καὶ χρονογράφων, ἀλλὰ καὶ πᾶν ἄλλο εἶδος λόγου ἱστορικῶν περιεχομένου, ὡς λ. χ. ἱστορικὰ ποιήματα, ὁμιλίαι, ἐπιστολάς, ἀλλὰ καὶ γεωγραφικοῦ καὶ νομικοῦ περιεχομένου, καθὼς καὶ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμ-

1) Onomastikon der in den byzantinischen Quellen aufbewahrten türkisch—ungarischen Eigennamen. Deuxième Congrès International des Études Byzantines, Belgrade 1927. Compte - rendu par D. Anastasijevic et Ph. Granic, Belgrade 1929, σ. 72-73.

2) A magyar történet bizanci forrásai [A magyar történettudomány kézikönyve. Szerkeszti Hóman Bálint I. Kötet - 6/b füzet], Budapest 1934.

3) Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica I: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker, Budapest 1942. — Byzantinoturcica II: Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen, Budapest 1943.

4) Περὶ τῆς σημασίας ταύτης βλ. τὸν πρόλογον τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου σελ. IX—XI.

ματα, ἐπισκοπικούς καταλόγους, ἐπίσημα ἔγγραφα, ἐπιγραφάς, σφραγίδας κ.λ.π., ἤτοι πᾶν γραπτὸν μνημεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο δυνατόν νὰ εὑρη ὕλικόν χρήσιμον εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ. Χρονικὰ ὄρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκινήθη, εἶναι ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῶν Οὐννων ἐν τῷ ἐδάφει τοῦ ἀρχαίου ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου (375 μ. Χ.) ἀρ' ἐνὸς καὶ ὁ θάνατος Σουλεϊμάν τοῦ II (1566) ἀρ' ἑτέρου, ἤτοι διάστημα δώδεκα περίπου ἑκατονταετηρίδων.

Ἡ διάθεσις τῆς ὕλης, ὁμοία πρὸς τὴν τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἔχει ὡς ἐξῆς⁵.

Α' τόμος: Πρόλογος α' ἐκδόσεως σ. VI - XX, β' ἐκδόσεως σ. XXI - XXVI.

Εἰσαγωγὴ. Μέρος I. Βυζάντιον καὶ τουρκικοὶ λαοί: 1) Βυζάντιον, ἤτοι α) εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς Βυζαντινολογίας· β) συντομωτάτη ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου (σ. 1 - 37). 2) Οἱ τουρκικοὶ λαοί, ἤτοι ἡ σύντομος ἱστορία ἐνὸς ἐκάστου τῶν λαῶν τούτων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὸ Βυζάντιον (σ. 37 - 164). Μέρος II. Αἱ βυζαντινὰ πηγαι: 1) Χαρακτηρισμὸς τῶν πηγῶν κατὰ τὰ διάφορα εἶδη αὐτῶν (σ. 165 - 185). 2) Μεθοδολογία τῆς ἐρεύνης αὐτῶν (σ. 185 - 200).

Ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ τούτῳ τμήματι τοῦ ἔργου ἐπεξεργάσθη ὁ συγγραφεὺς τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τῆς πρώτης ἐκδόσεως, τὰ ὁποῖα καὶ συνεπλήρωσε βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν νεωτάτων ἐρευνῶν, κατέταξε κατ' ἄλλην σειρᾶν, προσέθεσέ τινα (ὡς π. χ. τὸ κεφάλαιον περὶ Βαρδαριωτῶν) καὶ ἐπλούτισε διὰ τῆς νεωτάτης βιβλιογραφίας, ἣτις εἶναι, ὡς καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοσιν, κυριολεκτικῶς ἐξαντλητικῇ.

Ἀκολουθεῖ τὸ δεύτερον καὶ κύριον τμήμα τοῦ τόμου, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς πηγὰς (σ. 201 - 580). Τοῦτο περιέχει κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴν τάξιν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν συγγραφέων [π. χ. Konst. Porph = Konstantinos Porphyrogenetos (Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος)] τὰς εἰς τὰ ἀναφερθέντα χρονικὰ ὄρια ἀνηκούσας βυζαντινὰς πηγὰς, αἱ ὁποῖαι περιέχουν πληροφορίας περὶ τῶν τουρκικῶν φύλων. Παρέχονται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, βάσει τῶν νεωτάτων ἐρευνῶν, αἱ ἀπαραίτητοι βιογραφικαὶ πληροφορίαι καὶ ἀναφέρονται τὰ σπουδαιότερα φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ

5) Ὁ συγγραφεὺς ἐργάσθη κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ σπουδαίου ἔργου τοῦ A. F. Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCII ab Academia Litterarum de Sancto Stephano rege nominata editus, Budapestini MCMXXXVII* καὶ ἐξῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ οὗτος ἀνέλαβε τὴν κολοσιαίαν προσπάθειαν ὅπως, μετὰ μελέτην ὅλων τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ σλαβικῆς Ἀνατολῆς τῆς ἀνωτέρου περιόδου, παρατίθη κατ' ἀλφαβητικὴν σειρᾶν τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων τὸ διὰ τὴν οὐγγρικὴν ἱστορίαν τῆς περιόδου ταύτης χρήσιμον ὕλικόν, τὸ παρεχόμενον ὑπὸ τῶν πηγῶν τούτων.

προβλήματα τῶν καθ' ἕκαστον ἔργων, ἢ χειρογραφικῆ αὐτῶν παράδοσις, αἱ ἐκδόσεις, αἱ μεταφράσεις καὶ αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ σχετικὰ χωρία, εἰς ἃ γίνεται μνεῖα τῶν τουρκικῶν φύλων.

Καὶ ἐνταῦθα προστίθεται ἐξαντλητικὴ καὶ ἀπολύτως ἐνημερωμένη ἢ εἰς ἕκαστον συγγραφέα καὶ ἔργον ἀναφερομένη εἰδικὴ φιλολογικὴ παραγωγή. Ἐνταῦθα δέον νὰ τονισθῇ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔχει ὑπ' ὄψει του καὶ παραθέτει πληρεστάτην ἐπίσης τὴν σχετικὴν ρωσικὴν καὶ οὐγγρικὴν βιβλιογραφίαν, ἥτις δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν «Ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας» τοῦ Κ. Krumbacher.

Ἐπονται οἱ πίνακες: 1) Αἱ πηγαι, ἐνθα ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, ἀναφερομένων καὶ κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴν τάξιν τῶν ἐπωνύμων αὐτῶν, δι' ὅσους ὑπάρχουν τοιαῦτα (σ. 581-592). 2) Χειρόγραφα, ἀναφερόμενα ἀλφαβητικῶς κατὰ τύπους (σ. 593-607). 3) Λαοί, (σ. 607-609).

Ὁ Β' Τόμος ἀκολουθεῖ, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ πόδας τὸν πρῶτον καὶ παραθέτει τὸ ἀπειρον ὕλικόν τῶν πηγῶν ὑπὸ μορφήν ὀνομαστικοῦ.

Ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους ὁ τόμος οὗτος ἔχει ὡς ἑξῆς.

Εἰσαγωγή. 1) Χαρακτηρισμὸς τῶν γλωσσικῶν λειψάνων τῶν τουρκικῶν φύλων (σ. 1—23). 2) Ἡ πρόφορικὴ παράδοσις αὐτῶν (σ. 23—41). 3) Ἡ γραπτὴ παράδοσις (σ. 41—49). Ἐν τοῖς εἰσαγωγικοῖς τούτοις κεφαλαίοις ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τοὺς τρόπους, καθ' οὓς εἰσῆλθον τὰ γλωσσικὰ λειψάνα εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Βυζαντινῶν, τοὺς ἄρους τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν λειψάνων τούτων ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, τὰ συστήματα καθ' ἃ ταῦτα μετεγράφοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν, τοὺς τρόπους ἀποδόσεως τῶν τουρκικῶν φθόγγων καὶ ἄλλα συναφῆ ζητήματα.

Ἐπεται τὸ ὀνομαστικόν, ἥτοι ἡ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν λεξικογραφικὴ παράθεσις τῶν γλωσσικῶν λειψάνων (σ. 51—350). Κυρίως μὲν ὀνόματα προσώπων, ἀλλὰ καὶ λαῶν, χωρῶν, προσηγορικὰ τοιαῦτα καὶ γενικῶς πᾶσα λέξις τουρκικῆς προελεύσεως παρατίθεται εἰς τὰς σελίδας ταύτας. Ἐκτὸς τούτων ὁ συγγραφεὺς κατεχώρησεν ἐνταῦθα καὶ τὰ βιβλικὰ, ἑλληνικὰ καὶ σλαυικὰ ὀνόματα, τὰ φερόμενα ὑπὸ προσώπων ἀνηκόντων εἰς τὰ τουρκικὰ φύλα, ὡς καὶ τὰ καθαρῶς Ἑλληνικά, ὅταν ταῦτα εἶναι μεταφράσεις τουρκικῶν προτύπων.

Ἐκαστον λῆμμα παρατίθεται μετὰ τῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ πάντοτε κατὰ τὰς νεωτάτας ἐκδόσεις. Εἶτα δίδεται ἡ προέλευσις καὶ, ὅπου τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, ὡς προκειμένου περὶ προσώπου ἢ λειτουργήματος, ὁ ἱστορικὸς προσδιορισμὸς, ὡς καὶ πᾶν ἄλλο σχετικὸν στοιχεῖον. Τέλος ἀναγράφονται τὰ χωρία ἐνθα τοῦτο ἀπαντᾷ μετὰ τῶν σχετικῶν παραπομπῶν. Ἡ ἀφθονία καὶ ἡ πληρότης τῆς βιβλιογραφίας καὶ ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ἀφίνει ἐκπληκτον τὸν ἀναγνώστην καὶ πληροφορεῖ περὶ τῆς πολυμαθείας τοῦ συγγραφέως.

Ἐν τέλει ἀκολουθοῦν οἱ περιληπτικοὶ πίνακες κεχωρισμένως κατὰ φύλα, πρόσωπα, γένη, χώρας, προσηγορικὰ καὶ γεωγραφικὰ ὀνόματα (σ. 358—365), ὡς καὶ οἱ τουρκικοί, βουλγαρικοὶ καὶ οὐγγρικοὶ τύποι τῶν ὀνομάτων, μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὰς σελίδας τοῦ τόμου (σ. 361—376).

Τοιοῦτο τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῆς κριτικῆς μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως αὐτοῦ. Ἡ παροῦσα ὁμῶς δευτέρα ἐκδοσις, ἀπολύτως ἐνημερωθεῖσα καὶ συμπληρωθεῖσα διὰ τῆς ἐν τῷ μεταξύ δημοσιευθείσης βιβλιογραφίας, τῆς εἰς αὐτὸ ἀναφερομένης, ἀποτελεῖ ἀληθῶς μνημειώδες ἐπίτευγμα. Τὸ ὅλον ἔργον διετήρησε τὸν ἴδιον τύπον τῆς πρώτης ἐκδόσεως μετὰ τινων μεταβολῶν καὶ συμπληρώσεων ἐκ πηγῶν, αἱ ὁποῖαι εἴτε πρότερον δὲν εἶχον χρησιμοποιηθῆ—αὐταὶ εἶναι ἐλάχισται—, εἴτε ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης ἐκδόσεως¹

Ὁ Οὐγγρος σοφὸς εἰργάσθη ἐπὶ ἔτη μακρὰ καὶ κατέβαλεν ἀληθῶς ὑπερ-ανθρώπου προσπαθείας, προσέφερεν ὁμῶς ἀνεκτίμητον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντίου. Τὸ ἔργον δεικνύει ἀκάματον ἐργατικότητα καὶ κατοχὴν ἀπόλυτον ὄλων τῶν προβλημάτων καὶ θεμάτων. Ὁ συγγραφεὺς οὐδὲν ἐκ τούτων, καὶ τῶν πλέον ἀκόμη δυσκόλων, παρακάμπτει. Αἱ κρίσεις του εἶναι πάντοτε διαυγεῖς καὶ καθαραὶ καὶ δίδουν διαρκῶς ἀφορμὰς πρὸς περαιτέρω ἔρευναν, αἱ δὲ περὶ χειρογράφων πληροφορίαι του ἀποτελοῦν ἀξιολογώτατην συμβολὴν εἰς μελλούσας ἐκδοτικὰς ἐργασίας. Ἡ βασιανιστικὴ ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν καὶ ἡ, ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν, πληρότης αὐτῶν ἀποδεικνύουν τὴν ἐξαιρετικὴν εὐσυνειδησίαν, μεθ' ἧς οὗτος εἰργάσθη καὶ καθιστοῦν τὸ ἔργον ἀπαραίτητον ὄδηγόν διὰ πάντα ἔστω καὶ ἄκρω δακτύλῳ τῆς περὶ τὸ Βυζάντιον ἐρεῦνης ἀψάμενον.

Αἱ παρατηρηθεῖσαι ὑπὸ τινων δευτερευούσης σημασίας ἀτέλεια, ὧν τινὰς μὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ διώρθωσεν εἰς τὴν παροῦσαν δευτέραν ἐκδοσιν ὁ συγγραφεὺς, ἄλλὰς δὲ ἐδικαιολόγησεν, ὀφείλονται, νομίζομεν, εἴτε εἰς τεχνικοὺς λόγους, εἴτε εἰς λόγους τακτικῆς καὶ οὐδαμῶς δύνανται νὰ μειώσουν, ἔστω καὶ ἐπ' ἐλάχιστον, τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

Οὕτως ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται πολὺ πέραν τοῦ ἀρχικοῦ στενοῦ σκοποῦ τῆς ἀπλῆς ἀναγραφῆς τῶν ἐν ταῖς μεσαιωνικαῖς ἑλληνικαῖς πηγαῖς ἀναφερομένων τουρκικῶν γλωσσικῶν λειψάνων καὶ περιέχει πολὺ περισσότερα, ἢ ὅσα ὁ τίτλος αὐτοῦ μαρτυρεῖ. Ἰδίᾳ χάρις εἰς τὸν πρῶτον τόμον, δυνάμενον καὶ αὐτοτελῶς νὰ χρησιμοποιηθῆται, ὁ ἐρευνητῆς ἔχει τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐπισκοπήσῃ εὐκολώτατα καὶ συστηματικῶς ἐν σημαν-

1) Παραβ. π.χ. τὰ ἐν σ. 264 περὶ Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, ἐνθα ἀναφέρονται αἱ ἐξαιρετοὶ ἐργασίαι τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Μπὸνῆ: Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, Μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ἰππῆτης) δύο ἐγκωμιαστικοὶ λόγοι εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α' Κομνηνὸν (1143/80), Θεολογία 19 (1941—48) 513—558 καὶ τὰ εἰς αὐτοὺς Σχόλια, Θεολογία 19 (1941—1948) 708—717. 20 (1949) 140—156, 280—300.

τικώτατον τμήμα τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, ὡς εἶναι ἡ ἱστοριογραφία καὶ ἡ χρονογραφία. Χωρὶς νὰ ἀφίσταται τις οὐδὲ κατὰ κεραίαν τῆς ἀληθείας, θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀποτελεῖ οὗτος μίαν, βάσει τῶν τεραστίων προόδων τῶν ἐρευνῶν τῆς τελευταίας ἐξηκονταετίας, συστηματικῶς ἐπεξεργασμένην νεωτάτην ἔκδοσιν τοῦ τμήματος τούτου τῆς «Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας» τοῦ K. Krumbacher. Καθ' ὅσον περιλαμβάνονται ἐν αὐτῷ πάντες σχεδὸν οἱ βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι καὶ χρονογράφοι, δεδομένου ὅτι σχεδὸν πάντες οὗτοι ἔχουν πάντοτε νὰ ἀναφέρουν τι τὸ σχετικὸν πρὸς τὰ τουρκικὰ φύλα ἢ πρὸς πρόσωπα τοιαύτης καταγωγῆς.

Ἄλλὰ τὸ ἔργον, ὡς τοιοῦτο, δὲν ἐνδιαφέρει μόνον τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἱστορικούς. Ἄρκει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενοι συγγραφεῖς ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν, ὅσον καὶ ἂν προσπαθοῦν νὰ κρατηθοῦν ἐν τῷ ἐδάφει τῆς θύραθεν ἱστορίας, ἐγγίζουσιν κατ' ἐπανάληψιν καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς τοιαύτης καὶ παραδίδουν πολυτιμωτάτας δι' αὐτὴν πληροφορίας. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Ehrhard, «ὀλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ Λογοτεχνία φέρει ἐν ἑαυτῇ χαρακτῆρα οὐσιωδῶς ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικόν»¹. Εἶναι λοιπὸν προφανὴς ἡ σημασία τὴν ὅποιαν ἔχει τοῦτο διὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικὸν καὶ τὸν θεολόγον ἐν γένει καὶ πρὸ παντὸς διὰ τὸν περὶ τὴν Βυζαντινὴν Θεολογίαν ἀσχολούμενον.

Μολοντί δὲ ἐν τῷ μεταξύ ἐξεδόθη τὸ εἰδικὸν ἔργον τοῦ H. G. Beck², τὸ μετὰ χειρᾶς πόνημα οὐδαμῶς χάνει δι' αὐτὸν τὴν σημασίαν του, καθ' ὅσον τὸ πρῶτον δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ καθαρῶς ἱστορικὰ ἔργα τῶν ἐν αὐτῷ ἀναφερομένων συγγραφέων.

Κρίνοντες γενικῶς τὴν ἐργασίαν τοῦ σοφοῦ βυζαντινολόγου, ὁμολογοῦμεν, ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ μίαν ἀνεκτίμητον διὰ τὴν ἐπιστήμην προσφοράν, ἕνα ὀδηγὸν ἀπαραίτητον καὶ πηγὴν ἀνεξάντλητον μαθήσεως καὶ σοφίας καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ὀφείλονται αἰσθήματα βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης καὶ ἐξαιρέτων εὐχαριστιῶν τόσον πρὸς αὐτόν, ὅσον καὶ πρὸς τοὺς ἐν ἀρχῇ ἀναφερθέντας συντελεστάς τῆς ἐκδόσεως ταύτης.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΔΕΝΤΑΚΗΣ

1) A. Ehrhard παρὰ K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur², München 1897, σ. 37. Μεταφρ. Γ. Σωτηριάδου, τ. I. Ἀθήναι 1900, σ. 65.

2) H.-G. Beck, Kirche und Theologie im byzantinischen Reich, München 1959. Παραβ. Β. Α. Δεντάκη, Ἡ ὑπὸ Hans—Georg Beck δευτέρα ἔκδοσις τῆς Βυζαντινῆς Θεολογίας τοῦ Ehrhard, Θεολογία 29 (1958) 165—169.